

לפרשת בלק – תשע"ז

קנאות משה, קנאות פינחס וקנאות נדב ואביהוא

הרב יונתן גרוסמן

פרשת השבוע, פרשת בלק, פותחת את החצי הגיאוגרפי השני של ספר במדבר. מכאן ואילך ישראל חונים בערבות מואב, ורק בספר יהושע נשמע על חציית הירדן ועל כניסת ישראל לארץ.

הסיפור הראשון שמתרחש במקום זה הוא אחד מהסיפורים המעודדים ביותר שבספר במדבר. מלך מואב חבר לקוסם, וביחד חשבו להפיל את ישראל ברשת קללה נוראה. והנה, דווקא מפי הנביא הגוי אנו שומעים שירי הלל לעם ישראל שכדוגמתם קשה למצוא עוד בתורה. בעל כורחו של בלעם, הוא משבח את ברכת הפריין שישראל זכו לה ("מי מנה עפר יעקב ומספר את רובע ישראל" (כ"ג, י)), הוא משבח את הקשר המיוחד שיש לישראל עם ה' המשגיח עליהם תמיד ("ה' א-לוהיו עמו ותרועת מלך בו" (כ"ג, כא), הוא משבח את ארגון מחנה ישראל במדבר הפרוץ ואת יכולתם לבנות אוהלים ומשכנות ש"פתחיהן אינם מכוונים זה מול זה" ("מה טובו אוהליך יעקב משכנותיך ישראל" (כ"ד, ה)) ועל כל אלו - הוא מוסיף ומהלל באוזני בלק את גבורתם של ישראל במלחמה, את ניצחונם על אויביהם ועוד כהנה וכהנה, עד שבסיום הברכה השלישית כבר יצא מפיו של זה שרצה לקלל ונמצא מברך: "מברכיך ברוך ואורריך ארור" (כ"ד, ט).

והנה, בעוד הלב מתרחב לשמע דברי הקוסם הנכרי הניצב בראש ההר, עובר הכתוב לתיאור מעשי ישראל במחנה עצמו. למרבה הצער, תיאור המחנה רחוק מדברי השבח של בלעם כרחוק שמיים מארץ אל מול טוב האוהלים וברכת הפריין, אנו קוראים כעת: "ויחל העם לזנות אל בנות מואב" (כ"ה, א); אל מול נוכחות שכינה בקרב מחנה ישראל, מתגלה לפתע: "ויצמד ישראל לבעל פעור" (כ"ה, ג); אל מול ראיית בלעם - "שְׁתַּם הָעַיִן - את ישראל שוכן לשבטיו", אנו שומעים כעת על ראייה אחרת לחלוטין: "והנה איש מבני ישראל בא ויקרב אל אחיו את המדינית לעינימשה ולעיני כל עדת בני ישראל" (כ"ה, ו); ואל מול 'האוהלים הטובים' שמהם בלעם כל כך התרשם, אנו שומעים כעת על "הַקְּבָה" שאליה הכניס נשיא שבט בישראל את המדינית.

הר סיני וערבות מואב

אמנם, למעשה - והקושי הנפשי לומר דבר מעין זה ברור - ליבנו כבר מורגל בהתרחבויות ובהתכווצויות המתחלפות תכופות. די להיזכר במעמד הר סיני, שם קראו ישראל בקול אחד "נעשה ונשמע", ובחטא העגל שבא מיד בעקבותיו. ואכן, עיון נוסף מגלה שקיים דמיון בין המבנה הכולל של שני הסיפורים הללו.

א. בשני הסיפורים מתוארת תחילה השראת השכינה בתוך מחנה ישראל. במעמד הר סיני התגלות השכינה היא אחד מהמרכיבים היסודיים ביותר בעצם המעמד ("ומראה כבוד ה' כאש אוכלת בראש ההר לעיני בני ישראל) ["שמות כ"ד, יז](#)), (וגם בפרשתנו, בסיפור הרקע לחטא בעל פעור - בברכות בלעם - נדמה שהיות השכינה בתוך מחנה ישראל היא הגורם המרכזי לחוסר יכולתו של בלעם לקלל:

"ה' א-לוהיו עמו ותרועת מלך בו: א-ל מוציאם ממצרים, כְּתוּעַפֶּת רָאֵם לו: כי לא נחש ביעקב ולא קסם בישראל, כְּעַת יֵאמֶר ליעקב ולישראל מה פֶּעַל א-ל". (כ"ג, כא-כג)

הקריאה הפשוטה של פסוקים אלו מפרשת אולם כהצטדקות (הנאמרת באוזני בלק) על אי-יכולתו של בלעם לקלל את ישראל. בלעם מסביר שהנחש אינו עובד על 'יעקב' והקסם אינו פועל על 'ישראל' כיוון ש"ה' א-לוהיו עמו", או בניסוח של סוף הפסוק: "כעת יאמר ליעקב ולישראל מה פעל א-ל". עם ישראל אינו זקוק לקוסמים ולמנחשים, מפני שא-לוהיהם השוכן בקרבם יאמר להם 'מה הוא פעל'.

ב. כאנטייזמה גמורה לתיאור השלול והמשמח של השראת השכינה בקרב ישראל, העם חוטא בשני הסיפורים בחטא עבודה זרה הקשור בפריצות מינית. שני החטאים - הקשורים באופן הדוק לתרבות האלילית - מוזכרים בשני הסיפורים הללו. הפריצות המינית מוזכרת בחטא העגל - "ויקומו לצחק" ["שמות ל"ב, ו](#), (ובחטא בעל פעור - "ויחל העם לזנות אל בנות מואב" (כ"ה, א); והעבודה הזרה, הבאה לידי ביטוי בהקרבת קרבנות ובאכילה, מוזכרת אף היא בחטא העגל - "ויעלו עולות ויגישו שלמים, וישב העם לאכול ושתו" ["שמות ל"ב, ו](#), (ובחטא בעל פעור: "ותקראן לעם לזבחי אלהיהן, ויאכל העם וישתחו לאלהיהן" (כ"ה, ב)).

ג. ממילא, אין זה מפתיע שגם תגובת ה' דומה בשני האירועים הללו, ולשון "חרון אף" מאפיין את שתיהן: "ועתה הניחה לי ויחר אפי בהם" ["שמות ל"ב, ו](#); "ויחר אף ה' בישראל" (כ"ה, ב). חרון האף בא לידי ביטוי בשני הסיפורים בצורת מגפה ("ויגף ה' את העם" ["שמות ל"ב, לה](#)); "ויהיו המתים במגפה" (כ"ה, ט)).

ד. הזיקה שבין שני הסיפורים בולטת גם מבחינה לשונית, ודי להזכיר בהקשר זה את צו משה לשופטי ישראל" - הרגו איש אנשיו הנצמדים לבעל פעור" (כ"ה, ה), צו המזכיר מאוד את דברי משה לאנשי שבט לוי לאחר חטא העגל: "והרגו איש את אחיו ואיש את רעהו ואיש את קרבו" ["שמות ל"ב, כז](#). (גם הפעילות האנושית כנגד העונש הדומה מוגדרת בשני הסיפורים ככפרה: "אולי אכפרה בעד חטאתכם" ["שמות ל"ב, ל](#)); (ויכפר על בני ישראל" (כ"ה, יג)).

ה. למעשה, גם שכר דומה ניתן ל'בעלי החרב' בשני הסיפורים. בעקבות העונש עובדי העגל על ידי שבט לוי, הם זכו למינוי הקשור לתחום המשכן ועבודת הקודש ("מלאו ידכם היום לה' כי איש בבנו ובאחיו, ולתת עליכם היום ברכה" ["שמות ל"ב, כט](#)). (במקביל, גם פינחס זכה למינוי הקשור לעבודת המשכן ("והייתה לו ולזרעו אחריו ברית כהנת עולם, תחת אשר קנא לא-לוהיו ויכפר על בני ישראל" (כ"ה, יג)).

* * *

העמדת סיפור חטא העגל כרקע לחטא בעל פעור ולמעשה פינחס תורמת - בכמה רבדים שונים - להטמעת כמה משמעויות הרמוזות במעשה בעל פעור. ראשית, מבחינה היסטורית, יצירת זיקה בין שני הסיפורים משרטטת מסגרת ספרותית טראגית למסע ישראל מהר סיני לערבות מואב. מסתבר, שבחטא העגל הציפיות הגבוהות מישראל (שבאו לידי ביטוי במעמד הר סיני) התרסקו אל נוכח מצב העם העגום, והנה - גם בערבות מואב, לאחר שחלפו כמעט ארבעים שנות נדודים, שוב הציפיות מישראל (שהפעם עלו לתודעתנו על ידי בלעם), מתרסקות לנוכח מעשיהם של ישראל. אולם נראה שציון הזיקה בין חטא העגל לבין בעל פעור משמעותי גם להבנת יחס התורה לדמויות הפועלות (או למצער, לדמויות שלא פעלו) בחטא בעל פעור. כיוון זה הודגש כבר על ידי חז"ל, בתארם את הדיאלוג שהתרחש בין פינחס למשה, לפני שלקח פינחס את הרומח: "וכתיב 'וירא פינחס בן אלעזר' - מה ראה? אמר רב: ראה מעשה ונזכר הלכה. אמר לו: 'אחי אבי אבא, לא כך לימדתי ברדתך מהר סיני, הבעל את כותית - קנאין פוגעין בו.?!'" [\(סנהדרין פב ע"א\)](#)

מדוע רב מדגיש שמשה לימד את הלכת הקנאים דווקא בירידתו מהר סיני? נראה, שרב רומז לפעולת משה עם ירידתו מההר ועם ראייתו את העגל. שם, ללא ציווי אלוקי, אסף משה את שבט לוי (שנעתרו לקריאה "מי לה' אלי"), והרג את הנצמדים לעגל; שם, בקנאות משה לה', הוא ציווה את בני שבטו שייקחו "איש חרבו", ויהרגו את כל 'המצחקים' עם נשים.

כעת, "ראה פינחס מעשה ונזכר הלכה", או בלשון אחר: פינחס הפנים את מה שלימד אותו מורו משה ברדתו מהר סיני, ולנוכח היצמדות ישראל לבעל פעור - פרצה מלבו קנאותו לה', לקח "רומח בידו" והרג את זמרי בן סלוא שהלך לצחק עם כזבי בת צור. זיקה זו מפורשת גם בדברי רש"י, ונשמעת כביקורת על משה:

"והמה בָּכִים - נתעלמה ממנו [ממשה] הלכה, געו כולם בבכייה. בעגל עמד משה כנגד ששים רבוא, שנאמר 'ויטחן עד אשר דק', וכאן רפו ידיו". (רש"י כ"ה, ו)
הזיקה בין שתי הפרשיות מעלה ביקורת על אי-תפקודו של משה: לאחר חטא העגל פעל משה באופן תקיף נגד החוטאים, והנה כאן - הוא אינו פועל מעצמו כלל, ורק אחרי צו ה' (כ"ה, ד) הוא אוסף את שופטי העם ודורש להרוג את "הנצמדים לבעל פעור". בסיפור זה, פינחס ממלא את תפקידו של משה: הוא 'נכנס לנעליו', ובמידת הקנאה, ללא צו מפורש, הורג 'נשיא שבט בישראל'.

נדב ואביהוא

כשם שהעמדת חטא העגל כרקע לסיפור בעל פעור רומזת לביקורת על משה ולשבח פינחס, כך ישנו סיפור נוסף, שייתכן שהתורה רומזת שיש לראות גם אותו כרקע לסיפורנו, וגם דרכו עולה שבח מיוחד לפינחס ורמיזה לגבולות הקנאות.

סיפור רקע זה עולה מתוך דברי הזוהר לפרשת אחרי מות, בעניין מיתת נדב ואביהוא: "לא כשאר בני עלמא, אף על גב דלא אנסיבו, דהא אלין לא מיתו אלא מיתת גרמיהון, אבל מיתת נפשהון לא מיתו. מנא לן? דכתיב: 'לקח לו מבנות פוטיאל לו לאשה, ותלד לו את פנחס, אלה ראשי אבות הלויים למשפחותם', 'אלה' - והא פנחס בלחודיו הוה, וכתיב 'ראשי אבות הלויים'? בגין כך, מיתת גרמיהון מיתו, מיתת נפשהון לא מיתו... ובגין כך כתיב 'פנחס בן אלעזר בן אהרן הכהן'."

[תרגום: לא (מתו נדב ואביהוא) כשאר בני העולם, אע"פ שלא נשאו אישה, כי אלו לא מתו אלא מיתת גופם, אבל מיתת נפשם לא מתו. מניין? שכתוב: 'לקח לו מבנות פוטיאל לו לאשה, ותלד לו את פנחס, אלה ראשי אבות הלויים למשפחותם', והרי פנחס לבדו היה, וכתביב 'ראשי אבות הלויים'?! מכאן, שנדב ואביהוא - מיתת גופם מתו, מיתת נפשם לא מתו... ובשל כך כתוב 'פנחס בן אלעזר בן אהרן'.]

על פי דברי הזוהר, נשמותיהם של נדב ואביהוא התגלגלו בפינחס, והוא מהווה תיקון להם מה פשר הזיקה המפתיעה הזו בין חטא נדב ואביהוא לבין קנאות פינחס? הזוהר עצמו ממשיך ומפרש: "מה להלן אשזרה, אף כאן אישה זרה" (ח"ג, נז ע"ב), כלומר - ישנו דמיון (לשוני ואולי אף מעבר לכך) בין שני החטאים בשני הסיפורים. אמנם, עלינו לשאול: האם זיקה זו עולה מתוך הפסוקים עצמם? כיצד היא תורמת להבנת משמעות חטא בעל פעור וקנאות פינחס?

דומה, שהמודל הבסיסי, שעליו כבר עמדנו, אמנם מתקיים גם בתיאור היום השמיני למילואים: התגלות השכינה היא נושא בולט במאורעות היום השמיני, כמו במעמד הר סיני ובברכותיו של בלעם. הדבר בולט בדברי משה לעם על קרבנות היום: "זה הדבר אשר צוה ה' תעשו וירא אליכם כבוד ה'" (["ויקרא ט', ו](#)). (היום השמיני היה היום הראשון שבו נכנסה השכינה 'לגור' בבית החדש שבנו לה בני ישראל, ויש חשיבות מרובה לכך שכל העם יראה שה' אמנם חפץ להשרות את שכינתו בתוכם. ואכן, לאחר הקרבת קרבנות היום השמיני אנו קוראים על גילוי שכינה המוני:

"וירא כבוד ה' אל כל העם: ותצא אש מלפני ה' ותאכל על המזבח את העלה ואת החלבים, וירא כל העם וירנו ויפלו על פניהם). (["ויקרא י', כג-כד](#))

והנה, מייד אחרי ובסמוך לתיאור ההתגלות ולתיאור שמחת העם, חוטאים נדב ואביהוא. גם כאן - כמו בחטא העגל ובבעל פעור - מידת הדין האלוקית פורצת למציאות והורגת את החוטאים.

מעבר לדמיון במבנה הבסיסי, נדמה כי דברי הזוהר נשענים על כמה מוטיבים משותפים היוצרים זיקה בין שתי הפרשיות:

א. בשני הסיפורים, כל העדה מצויה מסביב לאוהל מועד, בשעה שהחוטאים (המצויים כנראה ברחבת אוהל מועד) נהרגים. ביום השמיני הדבר ברור, שהרי בני ישראל ניצבו פתח אוהל מועד וזכו שם להתגלות שכינה ("ויקרבו כל העדה ויעמדו לפני ה'") (["ויקרא ט', ה](#)), (אך גם לקיחת זמרי את המדיינית נעשתה לעיני כל העדה פתח אוהל מועד, כפי שמפורש בפסוק:

"והנה איש מבני ישראל בא ויקרב אל אחיו את המדינית לעיני משה ולעיני כל עדת בני ישראל, והמה בָּכִים פתח אהל מועד" (כ"ה, ו) הפומביות שבשני האירועים נוטלת תפקיד חשוב בשניהם

ב. הפועל שנקשר למעשה החטא בשני המקרים הוא 'להקריב'. כך נאמר לגבי נדב ואביהוא : "ויקריבו לפני ה' אש זרה" ["ויקרא י', א](#), (ובאופן דומה, גם אם מפתיע, מתואר חטאו של זמרי: "ויקרב אל אחיו את המדינית" (כ"ה, ו). כזכור, הזוהר משווה גם בין שני החלקים השניים של הפסוק: 'אש זרה' אל מול 'אישה זרה'. בעוד שני המוטיבים שנזכרו יוצרים זיקה בין שני החוטאים (בין נדב ואביהוא לבין זמרי בן סלוא), הרי שהזיקה המתבקשת יותר, זו העולה באופן אינטואיטיבי בתודעתנו, היא בין הכוהנים שבשני הסיפורים: בין נדב ואביהוא לבין פינחס. ואכן, לזיקה זו ציין הזוהר באומר שפשוט נדב ואביהוא התגלגלו בפינחס. גם בהקשר זה, ההשוואה היא עניינית ולשונית כאחד:

ג. שני הסיפורים עוסקים בכוהנים שחרגו מהסמכות שניתנה להם ופעלו על דעת עצמם. בשני המקרים התורה מדגישה כי מדובר בזרע אהרן - הדמות עולה על הבמה כשתואר 'הכהן' מלווה אותה. את נדב ואביהוא התורה מציגה: "ויקחו בני אהרן נדב ואביהוא" ["ויקרא י', א](#), (ופינחס עולה על הבמה ברשימת ייחוס ארוכה המגיעה עד אהרן: "וירא פינחס בן אלעזר בן אהרן הכהן" (כ"ה, ז)).

ד. יש גם דמיון בלשון שתי הפרשיות. מעשה נדב ואביהוא מתואר כלקחת דבר מה ופעולה אתו: "ויקחו בני אהרן נדב ואביהוא איש מחתו" ["ויקרא י', א](#), (וכך אף מתוארת פעולתו של פינחס: "ויקח רמח בידו" (כ"ה, ז)).

הזוהר כותב שמעשה פינחס מהווה תיקון לחטא נדב ואביהוא. ואמנם, הזיקה שבין הסיפורים מתבססת על הנושא המרכזי המשותף לשניהם: קנאות הכהן לשם ה'. לפני כמה שנים, הצענו מעל במה זו שחטא נדב ואביהוא קשור ביסודו ברצונם להסתיר את התגלות השכינה מעיני כל העם. הם ביקשו לעשות זאת על ידי הקטרת קטורת, שתפקידה ליצור ענן המכסה על התגלות השכינה. לשון אחר - המוטיבציה של בני אהרן הייתה מוטיבציה דתית, המקנאת לשם ה': האמנם ראוי שכל איש ואישה, כל ילד וילדה, יזכו למפגש בלתי אמצעי עם כבוד ה'?! הנחת היסוד של תפיסתם הייתה שראוי שהשכינה תתגלה לעיני הכוהנים ("אצילי בני ישראל"), אך לא ראוי שהיא תתגלה בהתאספות פומבית-המונית.

על גאוותם ועל ניסיונם ליצור אליטה רוחנית שרק הם ושכמותם שותפים בה, הם שילמו בחייהם. ביקש לו הקב"ה כוהנים אחרים, כדוגמת אהרן אביהם, שהסכים לרוץ עם מחתה שעליה קטורת לתוך מגיפה ההולכת ופוגעת בקרבים אליה כדי להציל את עם ה' השרוי בסכנה (י"ז, יב).

כאן, דומני, אנו מגיעים לחלוקה העקרונית שבין קנאות נדב ואביהוא לבין קנאות פינחס. נדב ואביהוא ביקשו במעשה קנאותם לשמר את מעמדם המיוחד ואת כבודם. כלומר, הם "נוגעים" בדבר; הם בעלי אינטרס אישי! קשה לומר שקנאותם נעשתה לשם ה', וקיים יותר מחשש לכך שמעשיהם לא באו אלא לשם עצמם, גם אם באצטלה של רצון לשמור על כבוד קונם. קנאים כדוגמתם היו לאורך כל הדורות: מטיפי מוסר לאחרים, שרוממות שם ה' בגרונם ודאגה עמוקה ונוקבת לכבודם האישי במעשיהם...

בניגוד גמור לכך, פינחס במעשהו מסכן את כל היקר לו. מאחר והחוטא שנגדו הוא יוצא הוא נשיא שבט בישראל, ומאחר ומשה - שהוכיח כבר (בעגל) שכשיש צורך במעשה קנאות הוא פועל בהתאם - אינו פועל כאן, הרי שנקל יהיה לבנות כתב תביעה מרשים נגד פיזיותו של פינחס, נגד קיצוניותו הנערית שאינה יודעת להקשיב וללמוד מהעולם הבוגר והמחושב. למרות כל זאת, פינחס פועל. לא מפני שהכריע שיכולה לצמוח לו מהמעשה תועלת למרות הסיכון שבדבר, אלא אדרבה! ידע פינחס שהוא עומד לאבד את כבודו בעיני הסובבים - וייתכן שאף את חייו (אם ידונוהו כרוצח) - אך אף על פי כן, חילול השם שבמעשה זמרי לא איפשר לו שלא לפעול.

הפער שבין קנאות נדב ואביהוא לבין קנאות פינחס דק כחוט השערה. דומה לעיתים, שאדם אינו יכול להעיד על עצמו אם הוא פועל באמת ובתמים לשם ה', תוך ניגוד לאינטרס האישי שלו, או שמא הוא פועל לשם ה' אולם מבקש גם להרוויח דבר מה מפעולתו. בהקשר זה, מקבל מדרש חז"ל - המבקש להסביר את חוסר פעולתו של משה נוכח חטא זמרי - משמעות חדשה:

"ויקרב אל אחיו את המדינית לעיני משה - שהיה מקיש דברים כנגדו [זמרי כנגד משה]. אמר לו: משה - זו אסורה או מותרת? אמר לו: אסורה היא לך. אמר לו זמרי: אתה הוא הנאמן של תורה שהקב"ה מתגאה בך ואומר 'לא כן עבדי משה', שאתה אומר אסורה זו?! אף אשתך שנטלת - אסורה היא לך. זו מדינית - וזו מדינית; זו גדולה בת אבות - ואשתך בת כומר". (שמות-רבה ל"ג, ה)

המדרש הופך את חטא זמרי לעקיצה אישית שלו כנגד משה בכך הופך משה לבעל אינטרס, ומעתה אם יפעל - ישנו חשש שלא רק לשם קדושת השם הוא פועל, אלא אף לשם עצמו. ממילא, לא משה יפעל במקרה זה, כי אם פינחס, שבמעשהו יעצור את חרון אפו של ה'.